

RECENZJA PRACY DOKTORSKIEJ MGR ELŻBIETY ŻURAWSKIEJ
„PARABELN I STIG DAGERMANS NOVELLISTIK” [PARABOLA W NOVELISTYCE STIGA
DAGERMANA], NAPISANEJ POD KIERUNKIEM DR. HAB. KRZYSZTOFA BAKA

Praca doktorska mgr Elżbiety Żurawskiej jest studium gatunkowym nowelistyki jednego z najwybitniejszych przedstawicieli szwedzkiej prozy wysokiego modernizmu, Stiga Dagermana. Praca została napisana po szwedzku i składa się z czterech części: wstępu (I, s. 4–35), dwóch części analitycznych wynikających z przyjętych założeń metodologicznych (II, s. 36–240; III, s. 241–277) oraz zakończenia (IV, s. 278–280). Na końcu pracy znajduje się literatura przedmiotu (s. 281–295), dwa indeksy: nowel (s. 296–297) i nazwisk (s. 298–302) oraz dwa obszernie streszczenia: polskie (s. 303–316) i angielskie (s. 317–330). Struktura pracy jest dość złożona (pięciostopniowa skala podziałów), toteż będzie ona omawiana kolejno według rozdziałów i wchodzących w nie uporządkowań.

We wstępie (cz. I) Autorka przedstawia cel rozprawy, którym uczyniła – zgodnie z tytułem – zbadanie obecności paraboli jak nadrzędnej struktury w nowelistyce Dagermana (rozdz. 1). Na podstawie przeglądu istniejących badań na temat nowelistyki szwedzkiego modernisty (rozdz. 2.), która wcześniej była komentowana na sposób intuicyjny i wyrwykowy, stwierdza potrzebę pogłębionego studium tego tematu, które opierałoby się na wyraźnych metodologicznych przesłankach i traktowałoby nowelistykę Dagermana jako jednolity korpus. Toteż w rozdz. 3. zostają przedstawione perspektywy teoretyczne wybrane przez Autorkę do realizacji tych celów, w szczególności problemy gatunku i gatunkowości, relacji między gatunkiem a znaczeniem tekstu literackiego, w końcu – paraboli jako kategorii analitycznej. Doktorantka opiera się na Genettowskiej teorii gatunku z naczelną dla ujęć genologicznych kategorią architekstu, odwołuje się jednak również do innych teorii umożliwiających badanie fuzji gatunkowych, przyjmując dla potrzeb swojej pracy synkretyczne ujęcia gatunku (m.in. Schaeffera i Fowlera). Interesuje ją funkcja gatunku dla znaczenia tekstu, hermeneutyczna aktywność czytelnika oraz proces konstruowania przez niego znaczenia, toteż rozszerza perspektywę badawczą o elementy teorii recepcji (Jaussa i Isera).

Inicjalny przegląd cech noweli (3.1.1) ukazuje ten gatunek jako ramę gatunkową, w obrębie której ujawniają się inne architeksty, w szczególności parabola. To ją Autorka uznaje za nadrzędną strukturę, integrującą fuzję gatunkową nowel Dagermana, a tym samym za główne pojęcie operacyjne rozprawy. Ten wybór znajduje uzasadnienie w nowszych badaniach na temat paraboli nowotestamentowej, które traktują ją jako tekst literacki o korzeniach w tradycji oralnej i podkreślają (począwszy od badań Jülichera) jej pokrewieństwo

z metaforą, tj. kompleksową strukturę łączącą plan obrazu i plan rzeczy, która otwiera się na aktywność hermeneutyczną. W ten sposób stworzony został model analityczny, badający zależności między elementami powszednimi i niepowszednimi, które – za teorią Szklowskiego – automatyzują i – odpowiednio – deautomatyzują lekturę (w streszczeniu funkcje te są określone jako domestykujące i udziwniające) oraz aktywizują proces komunikacji literackiej, której ostateczną instancją jest czytelnik. Na zakończenie wstępu Autorka konfrontuje egzystencjalny wymiar paraboli nowotestamentowej z ideowym klimatem lat 40. XX wieku w Szwecji, zwłaszcza antymimetyczną orientacją wysokiego modernizmu oraz powojennym egzystencjalizmem (rozdz. 4).

Struktura rozprawy (przedstawiona w rozdz. 5 wstępu) została podyktowana specyfiką modelu, którego istotę stanowi podział na sferę obrazu i sferę rzeczy w ramach paraboli. Stąd bardzo obszerna jest część na temat sfery obrazu (cz. II), w której – podobnie jak w metaforze – wyraża się inwencja twórcza i która może być badana jako konstrukt językowy i literacki. Natomiast część poświęcona sferze rzeczy (cz. III) koncentruje się na egzystencjalnym wymiarze lektury, który jest celem komunikacji. Trzeba zaznaczyć, że zapoczątkowana we wstępie i potraktowana przeglądowo dyskusja teoretyczna i metodologiczna, jest rozwijana w kolejnych rozdziałach i podrozdziałach obu części, dostarczając narzędzi i aparatu pojęciowego dla szczegółowych analiz. Systematycznie weryfikowane są też wyniki wcześniej badań nad nowelistiką Dagermana.

I tak, zgodnie z formalistycznym ujęciem literackości, Doktorantka rozpoczyna część analityczną od tych cech nowel Dagermana, które w procesie lektury mogą być percypowane według reguł kodu mimetycznego (za Riffaterrem – referencjalnego) i które stanowią punkt odniesienia dla chwytów deautomatyzacyjnych (rozdział 1.). Należą tu realia fabuły, postaci, czasu i miejsca akcji, osadzone w codzienności i typowości (we współczesnych ramach, dostosowanych do horyzontu oczekiwań odbiorcy), co wyraźnie łączy je z poetyką paraboli nowotestamentowej, potwierdzając zasadność głównej tezy rozprawy. Przykłady prawidłowo ilustrują wyszczególnione tendencje, jednak czasem Autorka może zbyt szybko poprzestaje na konstatacji mimetycznych elementów narracji, choć przytoczony tekst daje asumpt do szerszej interpretacji, np. cytat na s. 50 z bogatym obrazowaniem (synestezje, metafory i porównania), które wyraźnie stylizuje opis.

Począwszy od rozdziału 2. przedmiotem analiz są chwyt deautomatyzujący, które sabotują odczytanie mimetyczne i wyzwalają u odbiorcy aktywność hermeneutyczną. Według przytoczonych badań są one obecne już w paraboli nowotestamentowej, gdzie wprowadzenie elementów niepowszednich ma funkcję deautomatyzującą, która kieruje uwagę odbiorcy od

planu obrazu do planu rzeczy. Przypuszczalnie tego aspektu dotyczy tytuł rozdziału 2. Przejęte uniezwyklenie (Övertagen främmandegöring), choć termin ten nie został to w tekście skomentowany. Dla jasności wywodu należałoby krótko przedstawić podział na różne kategorie chwytów dezautomatyzacyjnych, bowiem te podjęte w kolejnym rozdziale (3.) są również przejęte, tyle że z tradycji literatury ludowej, i rozważane na tych samych elementach strukturalnych epiki. W omawianym rozdziale 2. akcent pada jednak na intensyfikację efektu literackości uzyskaną w nowelach za sprawą tych filiacji. I tak omawiane są zabiegi redukcji, schematyzacji i typizacji – zarówno w konstrukcji postaci (w tym zasada kontrastu, karykaturalne przerysowanie), jak i akcji (jednowątkowość, formułowość, powtórzenia). Analizy zmierzają do zbadania efektu dezautomatyzującego tych zabiegów i przeprowadzone są w nawiązaniu do istniejących badań na temat nowelistyki Dagermana, którym Autorka nadaje nowy sens w świetle przyjętego modelu interpretacyjnego. Jednocześnie rozwija relewantne wątki badań nad parabolą nowotestamentową, wykazując dalsze paralele gatunkowe.

W rozdziale 4. został podjęty *explicite* problem dezautomatyzacji poprzez wyeksponowanie literackości tekstu, która dyskutowana jest na płaszczyźnie transtekstualności. Pierwszy podrozdział, badający związki z tradycją oralną, wiąże się z poprzednim rozdziałem za sprawą badanych gatunków (mit, baśń, podanie), pokrewnych epice ludowej. Strategie dezautomatyzacyjne komentowane są z perspektywy recepcyjnej przez odwołanie do teorii Riffaterre’a. Autorka poszukuje zatem w tekście miejsc powodujących zakłócenia odczytania referencjalnego, które wymuszają aktywność hermeneutyczną czytelnika. Analiza pozwala Autorce dostrzec określone strategie Dagermana w doborze hipogramów (głównie amimetycznych) oraz w kwestii ich traktowania (przekształcenia zmierzające do zwiększonej intensywności dialogicznej i komunikacyjnej). Tu Autorka wykazuje się dużą interpretacyjną intuicją, analizując złożone odniesienia do mitów, baśni, Biblii – tym razem nie pod względem gatunkowym, lecz na poziomie motywów oraz imitacji stylu. Analizy poparte są odwołaniami do bogatej literatury przedmiotu, tekstów źródłowych (np. mitologii nordyckiej) oraz źródeł ikonograficznych. Równie dogłębne i erudycyjne są rozważania na temat transtekstualnych odwołań do klasyków literatury – dawniejszej i współczesnej, obcej i rodzimej, przy czym Autorka podkreśla niezależność twórczą Dagermana, który dialoguje z poprzednikami, nadając ich tekstom własną literacką determinantę.

Na zakończenie rozdziału 4. Doktorantka podejmuje aktualny, zwłaszcza dla literatury współczesnej, problem intermedialności, wprowadzając jedną z klasycznych dziś typologii

związków intermedialnych autorstwa Wenera Wolfa. W przypadku Dagermana chodzi o związki literatury z filmem, realizowane na poziomie wewnątrzkompozycyjnym (tj. w medium literatury) w formie odniesień eksplicytnych (tematyzacji) i implicytnych (do filmu jako medium). Szczególnie interesująca jest analiza imitacji środków techniki filmowej (ujęć, cięć, montażu), wyjaśniająca specyfikę oszczędnego i skupionego na wrażeniach zmysłowych stylu niektórych nowel.

Wspomniane kilkakrotnie nieostre granice między zagadnieniami podejmowanymi w kolejnych rozdziałach części II nie są w niniejszej recenzji traktowane jako niedoskonałości warsztatu naukowego Doktorantki. Przeciwnie – tam, gdzie w grę wchodzi hermeneutyczna aktywność, tekst stanowi wyzwanie do kolejnych prób interpretacji, które mogą naruszyć ustalone wcześniej ramy. Badaczka zdaje sobie z tego sprawę, gdyż niejednokrotnie, czując niepełność przedstawionej analizy, odsyła poprzez przypis do kolejnego (lub wcześniejszego) fragmentu rozprawy, gdzie dana kategoria interpretacyjna ma swoje wynikające z przyjętej typologii miejsce. Sprzyja to, rzecz jasna, klarowności wyводу, ale też daje nieco złudne wrażenie uniwersalności zastosowanego modelu (choć Autorka w zakończeniu podejmuje problem jego ograniczeń). Zasadne wydaje się zatem – na dalszych etapach redakcji tekstu do druku – włączenie narracji ukazującej ciągłość interpretacyjną jako nadrzędną wartość wobec wyłaniających się z niej klasyfikacji.

Rozdział 5., poświęcony mechanizmom komunikacji, bada warunki przejścia czytelnika (lub słuchacza) od planu obrazu do planu rzeczy. Tutaj Doktorantka nawiązuje ponownie do oralnych korzeni gatunku i prototypowej sytuacji narracyjnej opowiadania. W przypadku paraboli nowotestamentowej dialogiczność realizuje się na trzech płaszczyznach, do których opisu Autorka stosuje teorię narracji Genette'a, przy czym stwierdza przesunięcia niektórych środków komunikacyjnych stosowanych w nowelach na inny poziom narracyjny w porównaniu z parabolą. Wykorzystuje też z powodzeniem teorię skazu, analizując tekstowe metody tematyzowania komunikacji według modelu Titunika. Stwierdza przy tym ograniczenia przyjętych modeli i rozszerza więc perspektywę badawczą, komentując np. występowanie narratora naiwnego, ironizującego i ironizowanego – instancje nieobecne w parabolach. Tym samym dowodzi, że przyjęte założenia interpretacyjne nie ograniczają jej suwerenności badawczej, lecz to specyfika materiału dyktuje synkretyzm metodologiczny.

Druga część analityczna (III część rozprawy) poświęcona jest analizie aktu recepcji, czyli konstruowaniu znaczeń przez czytelnika na planie rzeczy. Punkt ciężkości spoczywa tu na egzystencjalnym wymiarze paraboli, która sama w sobie nie jest nośnikiem znaczeń, lecz wymaga semantycznego domknięcia poprzez konfrontację z egzystencją odbiorcy. Tutaj

wyraźnie rysuje się paralela z nowelistyką Dagermana, tworzoną w klimacie egzystencjalizmu, ale – jak wskazuje Autorka – pozbawioną konkretnych ideowych treści. Egzystencjalną autointerpretację wymuszają m.in. słowa-klucze konotujące samotność, lęk i niepewność egzystencji, a także figury poszukiwania sensu skonkretyzowane na poziomie diegezy, które jednocześnie tematyzują ucieczkę człowieka przez samopoznaniem. Tutaj udaje się autorce zweryfikować wyniki wcześniejszych badań nad nowelistyką Dagermana zarówno w sensie pozytywnym, jak i krytycznym. Jednocześnie egzystencjalny wymiar lektury łączy analizowany korpus tekstowy z parabolą nowotestamentową.

Lektura rozprawy skłania do kilku uwag na temat strony formalnej, zwłaszcza praktyki cytowania i odwołań do literatury przedmiotu. Tu Autorka stara się być jak najbliżej źródeł, cytując odpowiednie fragmenty w oryginale. W niektórych przypadkach, zwłaszcza pojedynczych sformułowań włączanych w szwedzki tekst, ta praktyka staje się jednak nieco uciążliwa dla czytelnika, niewiele wnosząc pod względem poznawczym. Proste konstatacje czy wyliczenia cech mogą być bez utraty sensów przekazane w języku rozprawy, jedynie z odniesieniem do źródła (np. cytaty z Heiningera, s. 95, przyp. 6; z Harnischa, s. 96, przyp. 10). Z myślą o przyszłym wydaniu rozprawy warto przeprowadzić krytyczną redakcję tekstu pod tym względem.

Podsumowując, pod względem merytorycznym rozprawa mgr Żurawskiej jest wnikliwym studium ważnego, acz słabo zbadanego wycinka twórczości szwedzkiego klasyka modernizmu, Stiga Dagermana, przeprowadzonym w duchu pluralizmu metodologicznego w oparciu o teorie współczesnego literaturoznawstwa i nauk teologicznych. Szeroka baza teoretyczna oraz skrupulatność analityczna dowodzi dojrzałości i samodzielności badawczej, precyzji myślowej w konstruowaniu modeli oraz konsekwencji w ich stosowaniu. Również pod względem formalnym spełnia wszelkie wymagania stawiane rozprawom doktorskim z dziedziny literatury; bibliografia i przypisy zredagowane są wzorowo, a indeksy, niespotykane raczej w pracach niedrukowanych, ułatwiają wyszukiwanie konkretnych informacji. Pojedyncze niedociągnięcia redakcyjne nie obniżają merytorycznych walorów całości. Wnioskuje zatem o dopuszczenie mgr Elżbiety Żurawskiej do dalszych etapów przewodu doktorskiego. Jednocześnie przedstawiam Szanownej Radzie Wydziału Filologicznego wniosek wyróżnienia niniejszej rozprawy.

dr hab. Magdalena Wasilewska-Chmura
Uniwersytet Jagielloński

Kraków, 5 maja 2017